

դադարի գոյութիւն ունենալու: Բայց իհարկէ երբէք չի մոռացուի այն ահագին ծառայութիւնը որ կատարեց 30 տարիների ընթացքում գերմանական պարլամենտարիզմի այդ տաղանդաւոր և անվեհեր մարտնչողը, որի իւրաքանչիւր խօսքը սուր նետի պէս ցցւում էր Բիսմարկի և Վիլհելմ II-րդի սրտումը, երբ դրանք փորձում էին զանազան կապանքներ դնել ժողովրդական ազատ ներկայացուցչութեան վրայ կամ ռազմասիրական ֆանտազիաների վրայ մտնել ժողովրդի կապէկները: Եթէ վերջին տարին նա հիւանդ չլինէր՝ երևի Մարոկկոյի հարցում Վիլհելմի բռնած դիրքը Ֆրանսիայի նկատմամբ կծու քննադատութիւնների ենթարկուէր Բիսմարկի կողմից, որովհետև այդ դիրքը սպառնում է ֆրանսագորմանական պատերազմի ուրուականով: Մարոկկոյի հարցը այսօր մեծ մտատանջութիւն է պատճառում ֆրանսիական ժողովուրդին: Եւ Բուվիէի մինիստրութեան անկման գլխաւոր պատճառը համարւում է հէնց այդ հարցը. պարլամենտը պահանջում էր որ Բուվիէն աւելի մօտ ծանօթացնի իր մտադրութիւնների հետ մարոկկեան հարցում, իսկ մինիստրը, «ազգային շահերով» արդարանալով, խուսափող պատասխաններ էր տալիս: Գոհ չէին և նրա դանդաղ քաղաքականութիւնից եկեղեցական գոյքերի ցուցակագրութեան ժամանակ: 89 հազար եկեղեցիներից միայն 25 հազարի գոյքն է դեռ ցուցակագրուած: Մայրաքաղաք ձախակողմեանները երես դարձրին Բուվիէից և նա ընկաւ: Ֆալիերը նոր մինիստրութեան կազմակերպելը յանձնեց Սարիէին. կազմուեց աւելի արմատական մինիստրութիւն, որի մէջ արտաքին գործերի պորտֆելը ստանձնեց Լէօն Բուրժուան, իսկ ներքին՝ Ժ. Կլեմանսօ: Այդպիսով Ֆրանսիայում կառավարութիւնը աւելի ևս արմատական-ձախակողմեան դառաւ, ինչպէս և Իտալիայում ու Անգլիայում:

Լ. Ս.

Մարտի 1-ին:

ԱՐՏԱՍՈՒՄԱՆԻ ՀԱՅ ԿԵԱՆՔԻ ՔՐՈՆԻԿ.

— Զմիւռնի Գալաթաշթաղի բնակիչներէն էվէրէկցի Տիկին Մարիամ Գ. Սինանիան նոյն թաղի մէջ իր ունեցած չորս տունները նուիրեր է Ս. Կարապետ եկեղեցին, պայմանով որ իրեն և իր ամուսին մահէն յետոյ, այդ տունների վարձքերէն գոյացած

հասոյթը լատկանայ յիշեալ եկեղեցիի պէտքերին և աղքատներին:

— Մալաթիայի Առաջնորդէն Պատրիարքարան եկած գրութիւն մը կ'իմացունէ որ երկրաշարժի ցնցումները 45 օր շարունակուելէն վերջ դադրած են հիմա և ժողովուրդը հետըզհետէ իր բնակարանները կը քաշուի, մանաւանդ որ ստիպուած է այդպէս ընել, ձմրան խստութեան պատճառով: Քանի մը հայ ընտանիքներ անպատսպար ֆնացեր են բնակարան չունենալու պատճառով:

— Յունաստանի ներքին գործերի նորընտիր նախարար Տ. Գալօքիթօքուլօ հրամայել է Յունաստանէն արտաքսել այն Հայերը որոնք թիւրք կառավարութեան թելադրութեամբ իբրև անիշխականներ ձերբակալուելով բանտարկուած էին, բայց կամիաի եղեռնադատ ատենանին առջև դատուելով անպարտ հռչակուած ու ազատ թողուած էին:

— Տ. Օրմանեան Պատրիարք Վառնալի Թաղ. խորհրդին ուղղած մէկ նամակովը աշալուրջ ուշադրութիւն կը հրաւիրէ հետեւեալ ծանուցագրին վրայ՝ որ դրկուած է Պուլկարիոյ իշխանին գաղտնի գրասենեակի տնօրէնութեան կողմէ Պուսոյ Պուլկարիոյ դիւանագիտական գործակալին:

«Իբր հետեւանք իմ օգոստ. 26 թիւ նամակին, պատիւ ունիմ ձեզմէ խնդրելու որ հաղորդէք Նորին ամենապատուութեան Հայոց Պատրիարքին, թէ ի պատասխան իր խնդրագրին զոր ուղղած էր Ն. Ա. Բ. Իշխանին, իշխանապետութեան Հանրային կըրթութեան Նախարարութիւնը նկատողութեան առնելով պահանջիլ յատկութիւններով օժտուած ընտրելիներու, պիտի շարունակէ ինչպէս անցեալի մէջ թոյլատուութիւններ ընել Պուլկարիայի մէջ հայ վարժարաններու ուսուցիչներու մասին, հակառակ կրթական օրէնքին 58, 157 և 199 յօդուածներուն. բայց սակայն, բաղձալի է որ Ս. Պատրիարքը հարկ եղած միջոցները ձեռք առնէ պատրաստելու համար օրէնքի պահանջին համապատասխանող մարդիկ, և ամեն տարի չխնդրել թոյլատուութիւններ՝ որոնց շնորհումը կրնայ օր մը մերժել նախարարութիւնը, որովհետեւ օրէնքը այդ մասին յստակ է: Տոպրովիչ

Այս ծանուցագիրը, ինչպէս յայտնի է, կը վերաբերի հայ վարժարաններու մէջ հայ ուսուցիչներուն առանց պուլկարական վիշապկանի պաշտօնավարելու կենսական խնդրին, որուն շարունակմանը մասին Տ. Օրմանեան Պատրիարք քանիցս դիմումներ ըրած է Պուլկան կարավարութեան, և ինչպէս կերևնայ նախարար Տոպրովիչի ծանուցագրէն՝ օրէնքը այսուհետեւ

պիտի կրնայ օր մը յանկարծ գործադրութեան դրուիլ՝ առանց յետաձգումի:

—Այնթապի ամերիկեան գօլէճը, որ ըփշկներ և գիտուն աշակերտներ հասցնելով Կիլիկիայի համար բարիք մը եղած էր, հրդեհի ճարակ եղեր է բոլորովին: Շէնքը ապահովագրութեան էր:

—Պ. Մ. Ֆարհատ Լոնդոնից գրում է «Ռազմիկ» թերթին հետեւեալը այն պ. Շիրազի մասին, որ յայտնի դեր խաղաց բազուի թուրքերի «համախառնական պատմութեան» հարցում.

«Ատենէ մը ի վեր Ռազմիկի մէջ կը կարգամ Շիրազի անուն անձի մը ձերբակալման շուրջը «գործալական» տեղեկութիւններ: Լաւ պիտի ըլլար եթէ ձեր ընթերցողները ստոյգ տեղեկութիւններ ունենային այդ տխրահռչակ անձնաւորութեան մասին:

«Շիրազի» վերադիր անուն է, իսկական անունն է Հովել-Կալա-Մուշի: Ան հայ չէ, այլ պարսկաստանցի Ասորի մը՝ կը թուած թաւրիգի Արամեան դպրոցը: «Սան» տիտղոս բնաւ չէ ունեցած: Իլլիսթրնտիք Լոնտոն Նիւզի հինգ տարի առաջ թղթակից եղած է, ներկայիս մէջ առանց որ և է կապ ունենալու, ինչ որ հաստատած եմ: Յեղափոխական չէ բնաւ և պատճառներ ունինք յայտնելու, որ թուրք ոստիկանութեան աջակցելու խրկուած է Լոնտոնի Օսմանեան դեսպանատան կողմէ:

Վերջերս Լոնտոնի Պարսկական Ազգային Պանքը» արտօնած է ձերբակալելու այս սրիկան, որ Պարսկական հիւպատոսին յանձնարարականով չորթած էր յիշեալ դրամատուներ:

Ասկէ եօթը տարի առաջ Պարսկահայ ձեւանալով մեր ընկերութեան 25 շիլինը կոկորդը անցուցած է և վերջին դատաւարութեան անյայտացաւ. տոքըլմաններ կան մեր ձեռքին տակը և պահանջել հարկին կրնանք հրապարակ հանել: Յիշեալը կատարեալ ճարպիկ խաչագող մըն է, որմէ աւելի դերազանցը գուցէ անկարելի է որ գոյութիւն ունենայ, որովհետեւ խիստ ճարպիկ, լեզուազէտ և զարգացած է միանգամայն, ասոսոս սակայն որ վտանգաւոր:»

—1905 Դեկտ. 31-ի մարդահամարին համաձայն՝ Պուլկարիոյ բանակչութեան թիւը կը հասնի 4,200,000-ի, մինչդեռ 1900-ի մարդահամարը 3,700,000-ի կը հասցնէր: Այս հաշուով 5 տարուան մէջ Պուլկարիոյ բանակչութիւնը կէս միլիոն աւելացած է: Հայերի թիւը Բուլկարիոյ մէջ 15 հազարի չափ է:

—Լոնդոնում սկսաւ լոյս տեսնել խմբագրութեամբ աշխարհածանօթ «Ռէվիւու ալ Ռէվիւուզ»ի խմբագիր Պն. Ուիլիամ

Սթէտի որդուն Պն. Ա. Սթէտի, և արխատակցութեամբ այլ նշանաւոր անձերու անգլիերէն «Pro Armenia»: Ծաւալով, պարտականութեամբ կամ ուղղութեամբ Ֆրանսական «Փրօ Արմէնիա»-ին կը նմանի և վստահ ենք որ իր անժխտելի օգուտները պիտի ունենայ:

— Խարբերդի երկրաշարժը պատահած է Նոյ. 21ի (ը.թ.) ցերեկը, ճիշտ կէս օրի ատենները և տեւած է 21 վայրկեան: Նամակներէ կ'իմանանք որ Խարբերդի դաշտին մէջ ամենէն շատ ֆլասուած գիւղերը եղած են՝ Դատեմ, Մորենիկ և Քէսրիկ, մանաւանդ այս վերջինը: Տունները մեծաւ մասամբ փլած և կամ անբնակելի դարձած են, իսկ անձի կորուստը, բարեբաղդաբար, շատ աննշան եղած է: Գիւղին կեդրոնական մասը և Ճօրճորենց տան շրջակայքը ամենէն գէշ ֆլասուած վայրերն են: Քէսրիկի եկեղեցին՝ որ իւր մեծութեամբ, ճարտարապետական գեղեցկութեամբ և հոյակապ զանգուածով ամբողջ Թուրքիոյ մէջ նշանաւոր է, հիմա կ'իսաւեր վիճակ մը կը ներկայացնէ: Գմբէթը, կամարները, խորանը և խորանի ետեւի պատը մասամբ փլած և վար թափած են, իսկ ամբողջ եկեղեցին խարխլած է և բոլորովին անապահով դարձած հաւաքումի և աղօթատեղիի համար:

Խարբերդի գիւղօրայքը մեծաւ մասամբ անֆլաս են, իսկ շրջակայքի վիճակը, նամակագիր մը այսպէս կը տեղեկագրէ. «Եղօլ և շատ մը քիւրտի գիւղերը, Թուրքի-Քէօյ, Սան-Քէօյ, Հափազանց ֆլասուելու են, և կ'սուի թէ՛ Քէօմիր-Սան լեռ մը ճեղքուած մուխ ու կրակ կ'ելլէ: Փէթիրկէ, Այվազ, Շիրոյ և սւրիշ տեղեր անթիւ ֆլասներ, ժինչ իսկ ձորի մը մէջ գիւղ մը բոլորովին կորսուած է երկու լեռ իրարու գալով»:

Նշանակելի է որ երկրաշարժը տակաւին դադարած չէ, պարբերական շարժումներ ամեն օր տեղի կ'ունենան: Նոյ. 27 ին՝ Մալաթիա սաստիկ ցնցում մը տեղի ունեցեր է, և առնուած տեղեկութեանց նայելով, «500 տունէն աւելի կորսուած, 3 մղկիթ և կառավարատունը բոլորովին ֆլասուած և 90 մարդէն աւելի մեռած ու վիրաւոր գտնուած են: Խարբերդէն բժիշկ և դեղօրեայք ղրկուած են»:

Խարբերդ այժմ ժողովուրդը ահ ու սարսափի մէջ կ'ապրի: Դպրոց և եկեղեցիի բացում արգիւտուած են կառավարութեան կողմէն՝ կեանքի մեծկակ և հաւաքական կորուստ մը տալու վախէն, կառավարութիւնն ալ նոյնիսկ իր նիստերը դադրեցուցեր է. ժողովուրդը ապահով չգտար կանգուն ֆլացող տուններու մէջ պատսպարուիլ և քաշուած արտերը՝ փախսներէ ու կապերաներէ վրան շինելով, անոնց տակ կը բնակի: Կառա-

վարակութիւնն իր տրամադրութեան տակ եղած զինուորական վրաններով ժողովուրդը կարելոյն չափ պատսպարեւ է, և կ'ըսուի թէ հիւղակի (խուղ) նման բաներ մալ կ'ուտայ որպէսզի մնացածներ ալ անոնց տակ պատսպարուին: Առևտուր, գործ և արտադրութիւն դադար առած են:

— Փետրուարի 23-ին Լոնդոնում ի նպաստ Թիւրքիայի ճնշուած ժողովրդների տեղի ունեցու յայտնի ֆրանսական գործիչ Դ' Էտուրնէլ դը Կոնստանի նախագահութեամբ կոնֆերանցիա, որին մասնակցեցին Անկլիայի, Ֆրանսիայի, Իտալիայի և այլ եւրոպական երկրների նշանաւոր գրական և քաղաքական գործիչները անձամբ կամ ուղարկած նամակներով: Հասարակական կարծիքը միշտ լարուած պահելով Արևելքի կնճռոտ հարցի վրայ այդ կոնֆերանցները անշուշտ որոշ նախապատրաստական դեր են կատարում:

— Հայ յեղ. Դաշնակցութեան Ամերիկայի օրգան «Հայրենիք» շաբաթաթերթը այդ տարուայ № 1 (339)-ի մէջ «համահայութիւն (panarmenisme)» խորագրով առաջնորդողում հետեւեալ կերպով է բնորոշում այդ ուղղութիւնը.

Համահայութիւնը (Panarmenisme)

Համախառնութիւն, համապալուութիւն, համագերմանութիւն — ազդանշանները եղան, իւրաքանչիւն իր ծննդեան վայրին մէջ — կծու ազգամոլութեան մը, օտարատեցութեան մը:

Գերմանացիք տիեզերական տիրապետումի մը տենչը ունեցան, աչքերնին ուղղելով ոչ միայն Աւստրիա, այլ և մինչև Փոքր Ասիա արևելքէն, և մինչև Պրագիլ՝ արևմուտքէն: Գիտութեամբ ու գրականութեամբ տիրապետումը չէր բաւեր անոնց. Մէտան ու Սառուան անոնց ախորժակը գրգռեցին:

Ռուս կառավարութիւնը, սլավասէրներու ջոկատի մը առաջնորդութեամբ, պահ մը երազեց ձուլել իր մէջ Լեհաստանէն մինչև ամբողջ Պալքանեան թերակղզին, Բիզանդիոնը վերականգնել, մօտիկ ապագային կլլել պատրաստուելով նաև յոյները:

Իսկ սուլթան Համիտ նոր խալիֆայութիւն մը ստեղծելու յոյսով, ահա կ'աշխատի տարիներէ իվեր, գրգռելով աշխարհի բոլոր միւսիւլմանները քրիստոնեաներուն դէմ: Ճիշդ կը թափէ ինքզինքը ընդունել տալու հրամանատարը Իսլամ աշխարհին:

Հայը, բաժնուած երեք հատուածներու, Ռուսիա, Թիւրքիա, Պարսկաստան — այդ երեք շարժումներու գրեթէ ներդաշնակ հարուածներուն տակ ինկաւ:

Թէ ռուս թէ թիւրք և թէ գերման կառավարութիւնները

պահ մը համաձայնեցան Փոքր Ասիան հայերէն պարպուած տեմնելու: Ամէնքն ալ իրենց դատ հաշիւներն ունէին՝ այդ գաւառները իրենց տիրապետութեան յատկացնելու համար:

Համիլաւմութիւն և համալաւութիւն մասնաւորապէս ներդաշնակեցին իրենց գործողութիւնները—ատոնց հետեանքն էր 1895 ի ջարդերը Հայաստանի մէջ, և 1905ի հայաթաթար կոիւնները Կովկասի մէջ:

Հայը հալածուած էր իր պատմական հայրենիքին մէջ, իր ընտանի հողին վրայ—Փոքր Ասիոյ մէկ ծայրէն միւսը, որովհետեւ հայ էր: Կը հալածուէր ոչ իր կրօնքին, իր հարստութեան, իր ընկերական դիրքին համար—հայ ժողովրդին ըլլոր խաւերը կը հալածուէին անխտորոքէն, հարուստ քաղաքացիէն մինչև աղքատ գիւղացին, եկեղեցականէն և ուսեալէն մինչև ագէտ բանուորը—միայն անոր համար որ հայ էին:

Որովհետեւ հայը հոգեվարք ժողովուրդ մը չէր, ընկերային կեանքի Իտէալ մը ունէր:

Սալին և մուրճին միջև ինկած էր հայը:

Եւ անհ, ընականօրէն, անզգալի կերպով, կամաց կամաց, մօտեցան իրարու հայութեան անշատ հատուածները—ռուսահայ, տաճկահայ և պարսկահայ համոզուեցան որ, իրենց փրկութիւնը իրենց միաբան գործակցութեանը մէջն է—թէ հայուն շահերը ներդաշնակ են, ո՞ր կառավարութեան ալ հպատակ ըլլայ ան, թէ ըլլոր հատուածներու հայերը ղաշնակցելու են—քանի որ մեր թշնամիները դաշնակից են՝ մեզի ջախջախելու իրենց ծրագրին մէջ:

Այս գաղափարի զարգացումին օգնեց գրականութիւնը, իրականացումին՝ Հայ Յեղափոխական Կազմակերպութեանը:

Հայրենիքի բացասումը ջատագովող, այս կամ այն մասնաւոր դասակարգի շահերը պաշտպանող վարդապետութիւնները չեն հայութեան մէջ ղեկավար գաղափարը—այլ բոլոր դասակարգերուն նուիրական շահը՝ հայրենի օճախին պաշտպանութեան և զարգացումի գաղափարն է որ կ'ոգևորէ և շունչ կուտայ ամէնուն:

Օճախ՝ իր ամէնէն լայն իմաստով՝ հայ մարդը տէր իր հողին, իր աշխատանքին, իր կեանքին, իր պատուին և իր ընկերային իտէալներուն:

Եւ այսօր, 1906 ի սկզբին, եթէ տակաւին արտասանուած չէ ՀԱՄԱՀԱՅՈՒԹԻՒՆ բառը իբր քաղաքական ծրագիր մը—բայց հայուն գիտակցութեան մէջ բուն դրած է արդէն: Վաղուան նշանաբանն է ան:

Ազգայնական ծրագիր մըն է ատ բառին վսեմագոյն ըմ-

ընումին մէջ—իրար փոխադարձաբար պաշտպանելու, և ոչ օտարը տարամբար հալածելու վարդապետութիւն մը:

Ահա այն մեծ գիծը, որ կ'անջատէ համահայութիւնը՝ հնչիւնով նման, բայց նպատակով հակոտնեայ համապալաւութիւն, համագերմանութիւն և համիսլամութիւն կոչուող անհամակրելի ու վտանգաւոր շարժումներէն:—

Ինչպէս տեսնում էք «պանարմենիզմ» խօսքը Ովկիանոսի այն կողմում այնպիսի ցասում և զայրոյթ չի յարուցանում, ինչպէս այս կողմում...

ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Աօխատանք, Ժողովրդական, աշխատական, գիւղացիական շարաթափերթ.— Գիւղատնտես պ. Ա. Աթա-նասեանի խմբագրութեամբ հրատարակուող այս նոր թերթի նպատակը պարզ է վերև բերուած նրա վերնագրից: Գիւղը և գիւղացիութիւնը պէտք է լինի այդ օրգանի մտածողութեան գլխաւոր աւարկան: Մինչև այժմ լոյս տեսած 7 համարներում բաւական պարզուել է այդ շարաթափերթի պրոգրեսսիւ աշխարհայեացքը շօշափուած հարցերի մէջ, սակայն մի քանի յօդուածների լեզուն, նիւթը, դատողութիւնների վերացականութիւնը աւելի յարմարեցրած են ինտելիգենտ քաղաքացիների, քան մեր խեղճ գիւղացիների ըմբռնողութեան: Մտաշելիութեան կողմից լաւ են «Գիւղատնտեսութիւն» բաժնում Ագրոնոմի «գրքոյնները»: Արդէն բոլորովին քաղաքում ապրող այն էլ որոշ արիւղի գրականասէրների ճաշակին՝ վայել են պ. Ստորակէտի սրախօսական յաւակնութիւնները, որոնք գիւղացու համար բոլորովին անպէտք բաներ

են և որոնց փոխարէն աւելի նպատակամար կը լինէր տալ օգտակար գիտելիքներ, խորհուրդներ, գիւղացիական հարցերի պատասխաններ:

Հովիւ. հոգևոր-բարոյական, պատմական, հասարակական և մանկավարժական շարաթափերթ.— Եղնիի ք. Երզնկեանի այդ թերթը էր գլխաւոր նպատակն է գրել մեր եկեղեցու, հոգևորականութեան և դպրոցների շուրջը պատող հարցերի քննութիւնը: Առայժմ շարաթափերթի մէջ աշխատող գլխաւոր ոյժերն են Ս. Մ., Արսէն վ., Բենիկ վ., Գր. ք. Երզնկեան, Եղ. ք. Գեղամեան և Բարդուղիմէոս եպ. Գէորգեան: «Հովիւ» կարծես լրացնում լինի Աւարատը: Ով հետաքրքրւում մեր կըղերի, եկեղեցու և դպրոցի հարցերով՝ նա այդ շարաթափերթի մէջ կը գտնի նիւթեր և որոշ աշխարհայեցողով լուսաբանուած դատողութիւններ. վատ չէ ունենալ մի այդպիսի օրգան, որի մէջ կենտրոնանան մեր իրականութեան մէջ բա-